

ELENA VALIULYTĖ

SLINKTIES KELIO REIKŠMĖS BEI JŪ RAIŠKA

1. Ivadinės pastabos

1.1. Erdvės (vietos) santykius žymintis žodžių formos bei konstrukcijos turi šias apibendrintas reikšmes: 1) veiksmo vykimo ar daikto buvimo vienos (*gyvena mieste, auga prie kelio, aria dirvą už upęs*), 2) slinkties pradinio taško (*grįžo iš téviškės, nukrito nuo stalo*), 3) slinkties galinio taško (*nuejo į sodžių, pakilo iki debesų*) ir 4) slinkties kelio (*eina vieškeliu, važiuoja per mišką, šliaužia palei sieną*).

Buvimo vietas reikšmės formos sudaro semantinę opoziciją pradinio bei galinio taško ir kelio konstrukcijoms (kartu paimtoms) pagal jų reiškiamą erdvės santykių statiskumą/ dinamiškumą (plačiau žr. Kilius 1980 : 34 tt.; ГЛЯ 1985 : 462).

1.2. Slinkties kelias (toliau – tiesiog kelias) yra reiškiamas:

- 1) specialiomis raiškos priemonėmis,
- 2) nespecialiomis raiškos priemonėmis:
 - a) reguliarai,
 - b) nereguliarai (tam tikruose kontekstuose).

Kelio raiškos priemonės vaizduoja 1 lentelę.

1.3. Kelio reikšmės formos – linksniai ir prielinksnių konstrukcijos – kaip ir buvimo vietas raiškos priemonės, skiriasi savo tarpe orientaciniais požymiais, plg. *eina per mišką/ mišku* (kelias daikto viduje – vidas reikšmė) ir *važiuoja palei upę, pro mišką* (kelias daikto pašaliu – pašalio reikšmė). Žr. 2 lentelę.

Antra vertus, kelio konstrukcijos skiriasi ir slankumo požymiais: vienos jų žymi konstantinį kelią, kitos – tranzitinį (žr. Kilius 1980 : 38). Mes vartosime lietuviškus terminus – visas (vientisas) kelias ir tarpinis kelias.

2. Vidaus reikšmė

2.0. Kelio daikto (orientyro) vidumi konstrukcijos yra dvejopos reikšmės: vienos jų žymi kelią ištisai daiktą – jo paviršiumi, pvz.: *plaukia per ežergą, lipa stulpu*, kitos – kiaurai daiktą, pvz.: *išėjo pro duris, vinis išlindo per lentą*. Šias reikšmes grafiškai galima pavaizduoti taip: [→], [↑] ir [↔], [↓]. Paties orientyro padėtis (žemės paviršiaus atžvilgiu) abiems atvejais gali būti ir horizontali, ir vertikali.

Kelio raiškos priemonės

	specialios	pavyzdžiai	nespecialios	pavyzdžiai
1.	jinag.	<i>eina mišku</i> <i>lipa virve</i> <i>béga vamzdžiu</i>		
2.	per ₁	<i>eina per mišką</i> <i>plaukia per upę</i>		
3.	per ₂	<i>išlindo per sieng</i>		
4.	pro ₁	<i>eina pro trobg</i>		
5.	pro ₂	<i>išejo pro duris</i>		
6.	kiaurai	<i>lyja k. stogą</i>		
7.			<i>apie/aplink</i>	<i>apéjo apie medį</i>
8.			<i>pagal/ palei</i>	<i>eina pagal upę</i>
9.			<i>skersai</i>	<i>eina s. dirvg/dirvos</i>
			<i>išilgai</i>	
			<i>jstrižai</i>	
10.			<i>virš/ viršum</i>	<i>skrenda virš miesto</i>
11.			<i>aukščiau</i>	<i>skrenda a. debesų</i>

Retkarčiais kelią gali žymėti ir kai kurios kitos vietas raiškos formos – prielinksniinės konstrukcijos, pvz.: *praéjo prieš veidrodį*, *prabégo už nugaros*, *pravažiavo po tiltu* "patilte". Tokias konstrukcijas galima vadinti situaciniemis kelio raiškos formomis. Jos nėra reguliarios (žr. 3.5).

Pastaba. Atskiru semantiniu vienetu laikoma prielinksnio *po* su galininku konstrukcija, vartojama su kartotiniais slinkties veiksmažodžiais, pvz.: *vaikšto po pievą*. Plačiau apie tai žr. aut. 1981 : 21 tt.

2.1. Kelias ištisai daiktą

2.1.0. Specialios kelio ištisai daiktą raiškos priemonės yra jnagininkas ir prielinksnis *per* su galininku, pvz.: *važiuoja mišku/ per mišką*. Beje, prielinksnis *per* turi ir kitą kelio reikšmę, pvz.: *išlindo vinis per lentą* "kiaurai ientą" (žr. 2.2.2.1). Konkretnes kelio reikšmes turi prielinksniai *skersai*, *išilgai*, *jstrižai*, pvz.: *eina skersai (išilgai, jstrižai) aikštę/ aikštės*. (Beje, šie prielinksniai, be reikšmės skirtumo, vartojami su dviem linksniais: galininku ir kilmininku). Antra vertus, prielinksnių *išilgai*, *skersai*, *jstrižai* konstrukcijos sudaro privatyvinę opoziciją prielinksnio *per* konstrukcijai ir jnagininkui (kartu paémus) pagal slinkties kryptį vietas (orientyro) matmenų (pločio, ilgio,

įstrižumo) atžvilgiu. Žymėtas opozicijos narys yra pirmosios konstrukcijos, plg.: *eina skersai* (*išilgai, įstrižai*) *kiemą – per kiemą/ kiemù.*

2 lentelė

Orientacinės kelio reikšmės ir jų raiška

Vidus		Pašalys	
ištisai	kiaurai	iš vienos pusės	iš visų pusių
ināli	per	per	per / antlini
per ₁	per ₂	pagal/ palei	(ant)
skersai	kiaurai	virš/ aukščiau	
išilgai	skradžiai	kiti priel.	
īstrižai		(žr. 3.5)	

Įnagininkas ir prielinksnio *per* konstrukcija turi tą pačią orientacinię reikšmę – žymi slinkties kelią daikto viduje (jo opozicija – keliais daikto pašaliu, arti daikto). Tačiau šios formos skiriasi tam tikrais reikšmės atspalviais: įnagininku labiau pabrėžiamos orientyro (vietos) tūsumas, o prielinksnio *per* konstrukcija – vietas perkirtimas slinkties linija.

J. Kilius (1980:43) nurodė ir minėtų konsrukcių slankumo reikšmės skirtumus: įnagininkas žymi konstantinį kelią, o prielinksnio *per* konstrukcija šiuo požiūriu yra nežymėta: ji nurodo ir tranzitinį kelią, ir konstantinį, ir kelią apskritai.

Kiekviena minimų formų turi sau būdingą vartojimo sritį. Tai pirmiausiai ir bus išryškinama.

2.1.1. Įnagininkas

2.1.1.0. Įnagininku dažniausiai eina konkretus daiktavardis, žymintis ilgą siaurą daiktą ar ruožą, t.y. turintis linijinę reikšmę (priešingos reikšmės daiktavardis žymi plotą ar tašką, pvz., *pieva, medis*). Tokius daiktavardžius galima skirti į dvi grupes:

2.1.1.1. Daiktavardžiai, savo leksine reikšme žymintys linijinius daiktus.

a) keliai, vieškelis, takas, plentas; kelkraštis, šalikelė; geležinkelis, bėgiai: *Pamiškės keliu krypuojant* į sieno vežimas. PūkAL 46. *Girdisi iš toli, kaip vienkeliu darda ratai, arkliai žvengia.* MškŽG44. *Rogės jau skrido plentu.* GliauPR 370. *Takus, kuris... vingiavo slėnio pakraščiu,* įjoko mergaitė. PaukštAK 283. *Eikeliuklė rasta,* kad mašina neužkabintų. Ktk. *Jis lėkė šalikelėm* kaip stirna. ZobSV. *Važiavau geležinkelio.* Pn. *Iš mokyklos namo eida vaunu geležinkelio bėgiais* (bk).

b) gatvė, šaligatvis, peronas; tunelis, koridorius: *Studentai tuo tarpu jau įjosi miestelio gatvėmis.* BilR I 75. *Ir šaligatvėmis* išsiverčiai į srautus. SirGAI 216. *Šiltą vasaros naktį įjomė siauru šaligatviu.* ŠkémBD 50. *Jis žingsniuoja apytuščiu peronu.* ŠkémBD 7. *Prieš miestą traukinys važiuoja tuneliu.*

l i u (bk). *Garšva e i n a požeminiu k o r i d o r i u m i*. ŠkémBD 7.
c) *ežia, vaga, vėžos, pylimas*: *Ir aš kopiu į kalng, ir b r e n d u vasarojaus e ž i a*. PükAL 171. *Aliukas nutverdavo knyga... ir b é g d a v o v a g a paskui artojg*. ZobŠV 180.

d) *griovys, upė, kanalas, sąsiauris*: *G r i o v i a i s n u b é g a vanduo iš dirvy*. Ktk. *U p e p l u k d o sielius* (bk). *N e m u n u y r é s i valtimis ir laivais knechtai*. VienR IV 84. *Klaipėdoj k a n a l u p l a u k i a laivai* (bk).

e) *laiptai, kopėčios*: *Eina laukan senas grafas, l e i d ž i a s l a i p t a i s suardytais*. Myk-PutR I 209. *Jis l i p a l a i p t a i s aukštyn*. ŠkémBD 7. *Karvę išmokysi k o p é c i o m l i p t!* Žvr.

f) kiti daiktai: *L a i p i o j a vikrus laivininkas s t i e b a i s*. Jabl. *Pupa va išaugo. Ir galvoja: kažin kas t a p u p a l i p s dangun*. SŽ 212. *Kreivos pušaitės prie jūros. Sakai s l i u o g i a k a m i e n u, sméliu, sakus nustveria bangos*. ŠkémBD 80. *U ž l i p o ant stogo nutekamaisiais v a m z d ž i a i s* (bk). [Jis] drąsiai galéjo mėginti p e r e i t i viena grindų l e n t a išilgai. KatilMAR 50.

Tokių daiktvardžių konstrukcijos su prielinksniu *per* turi paprastai reikšmę "skersai", pvz.: *eina per kelią, brenda per upę, lipa per kopėčias* (paguldytas).

Tačiau jei kontekstas neleidžia dvejopo situacijos suvokimo, galimos pagrečiui kai kurių linijinių daiktavardžių ir abi minėtos konstrukcijos. Pavyzdžiui, kelią išilgai žymi daiktavardžių *lieptas, tiltas* įnagininkas ir konstrukcija su prielinksniu *per* (dažniau).

Mes e i n a m e l i e p t u, o jis brenda su batais ir kelném tiesiai. Rm. *Jau e i d a m a t i l t u išgirdau gūdų karvių baubimą*. PükAL 13.

Aš tokioj tamsioj naktelėj bijau e i t i p e r l i e p t e l i (tts). Melagis melavo, p e r t i l t a važiavo, rateliai užkliuvo, melagis išgriuvo – keberiokšt (tts).

2.1.1.2. Priešdėlio *pa-* vediniai, žymintys nutjsusių vietą, apribotą iš vienos pusės (šono) (žr. LKG 1965:425).

E i n a jaunikaitis toliau p a u p i u. SŽ 270. *Visi gržtellejo ir pamatė p a m i š k e a t j o j a n č i u s kelis kryžiuočius*. VienR IV 103. *Pulkas avių gūrinėja p a e ž i a i s*. BaltNV 39. *Tą popietę v a i k š c i o j a u p a j ū r i u vienas*. ŠkémBD 94. *Šarka ilgai v e d ē raisto p a k r a š c i u žvalgo pédomis*. VienR IV 28.

Šios darybos daiktavardžių kelio įnagininkas yra visiškai sinonimiškas prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijoms su daiktavardžiais, iš kurių yra padaryti atitinkami priešdėlio *pa-* vediniai, plg.:

pamiškė – eina pamiske,
miškas – eina palei miška.

Plačiau apie pastarąsius konstrukcijas žr. 3.1.

2.1.1.3. Kitų konkrečios reikšmės daiktavardžių kelio įnagininkas dažnai gali kaitaliotis su prielinksnio *per* konstrukcija. Nesunku surasti gretiminės vartosenos pavyzdžių su tuo pačiu daiktavardžiu.

I naktį alkang, i naktį šaltą e i n i pusnynu apdengtu l a u k u. Myk-PutR I 354. – [Andrius] *n u s v i r d u l i a v o p e r l a u k g vienplaukis*.

BubnŽDŽ 14; Anoj dienoj e i n u m i š k u, girdžiu – stuksena genys. Ktk. – Štai p e r m i š k g t r a u k i a žalčio karieta. SNérR I 406; Sužvengė, subildo žirgelis toli: bernužis a t j o j a g i r i a... MairRR I 90. – J o j a jie p e r g i r i g, žiūri – ant kelio auksinė pasaga. SŽ 247. Debėsys pamažu kažin kur n u š l i u o ž i a palinkusiu d a n g u m. VaižgRR I 277. – Aš ne sauliulė p e r d a n g y v a i k š c i o t i. Viln; Jis é j o savo tévę k i e m u tvirtais ir džiaugsmingais žingsniais. RūtP 12. – Juras é j o p e r k i e m g, nuleidęs galvą. CvR V 121; S n i e g u létai p r a š l i a u ž i a rogés. PūkAL 23. – Albinuké n u b r i d o p e r s n i e g a lengva ir greita. BubnŽDŽ 13; E i d a m a s bažnyčios a i k š t e, Tadas susitiko su Baubliu. GliauPR 347. – N u é j o p e r Katedros a i k š t ē (bk); Seniai neskustu v e i d u r i t o s i stambi ašara. BaltRn 91. – P e r raukšlėtg v e i d q r i e d a dvi karčios dar užsilikę ašaros. BilR I 57; Merginos s k r u o s t a i s viena po kitos n u s i r i t o keletas skaidrių ašarų (rš). – Ko, ašarele, ko tu p e r s k r u o s t q kaip perlas riedi? MairRR I 129.

Jis senas, jo kojos v e l k a s i g r i n d i m i s (/ per grindis). ŠkémBD 98. Jis stebi, kaip s i e n a (/ per sieną) š l i a u ž i a mélyna musė. Škém BD 66. Ir s m é l i u (/ per smėlij) n u ž i n g s n i a v a u namo. ŠkémBD 96. P l a u k i a m e Keturių Kantonų e ž e r u (/ per ežerą). ŠkémBD 90. Valtis n u l i n g u o j a pašiurusių bangų k e t e r o m (/ per keteras). PūkAL 48. Ir dabar, b r i s d a m a s m a r m a l y n é m i s nuo miestelio stoties, apie tai galvojo. BilR I 77.

Prielinksnio per konstrukcijos vartosena platesnė, o įnagininko – stilistiskai motyvuota. Jis būdingesnis šnekamajai kalbai, grožinei literatūrai.

2.1.1.4. Dažni daiktavardžių daugiskaitos įnagininkai, žymintys vientisus plotus, kuriais slenkama (o ne atskiras vietas!).

Iš pradžių aš e i n u l a u k a i s. PūkAL 223. Raiteliai ilgai j o j o m i š k a i s ir š l a i t a i s. VienR IV 91. E i n i p e l k é m i s pro linguojančius kupstus. ŠkémBD 46. K a l n a i s l a k i o j a u, dauboj nakvojau, žilvičių krūme lizdelį kroviau (tts). B r i d o jie p i e v o k š l i a i s, klimpo stačiuose molynu nugriuvimuose. KatilMAR 99.

Kai daiktavardžio daugiskaita žymi atskiras, dažnai viena nuo kitos nutolusias vietas, keliui nurodyti sakoma prielinksnio per konstrukcija ar prielinksnio po konstrukcija (su kartotinės slinkties veiksmažodžiais), plg.: Pavargėlis é j o p e r k a i m u s, prašydamas išmaldos. – Pavargėlis v a i k š c i o j o p o k a i m u s, prašydamas išmaldos. Šios konstrukcijos turi reikšmę "iš vienos vietas į kitą". Plačiau apie tai žr. aut. 1981:25 tt.

2.1.1.5. Galimi greta du kelio įnagininkai daiktavardžių, žymincių vietas, susijusias savo tarpe įtraukimo santykiu, pvz.: Tuo siauru duobetu t a k u p a r u g é m i s kvapią žolę kasdien m i n a žingsniai atsragūs (Myk-PutR I 320). Tokiais atvejais vieną įnagininką galima pakeisti nuo daiktavardžio priklausomu kilmininku, plg. mina parugiy taku. Gretinamieji junginiai skiriasi vienas nuo kito ne tik sintaksine sandara: pirmasis sudarytas lygiagretaus prijungimo būdu (abu démenys su veiksmažodžiu siejami tiesiog), o pastaras – laipsniškai, bet ir informacijos pobūdžiu, aprašomas situacijos akcentais. Lygiagretaus prijungimo junginiai vienodai pabrėžiamos abi daiktavardžiais

pasakytos vietas, o laipsniško prijungimo junginiai, turinčiai hierarchinę struktūrą, aktualizuojama viena vieta, pasakytai tiesiogiai su veiksmažodžiu susietu daiktavardžio įnagininku.

2.1.2. Per su galininku

2.1.2.1. Prielinksnio *per* konstrukcija, kaip ir įnagininkas, žymi slinkties kelią daikto vidumi. Tačiau šiu formų vartosena sutampa tik iš dalies. Kiekviena minimų formų turi sau būdingą vartojimo sritį bei semantinį junglumą.

2.1.2.2. Prielinksnio *per* konstrukcijos, sudarytos su linijinės reikšmės daiktavardžiais (pvz., *kelias*, *upė*, *griovys* ir pan.), turi reikšmę "skersai" ir įnagininku nepakeičiamos.

Žiūriu, bėga per kelią koks žvérėlis. Ktk. *Nesustojaun, nepatyriaus, kas ten šaukia, tik eja u per gatvę juodą.* Myk-PutR I 294. *Dar neįsiyré Kulvys vidurin, mato: plaukiama per Nemuną į Merkinės krantą briedis plačiaragis.* KrėvP 34.

Šias konstrukcijas galima pakeisti prielinksnio *skersai* konstrukcijomis, plg.: *eina per kelią/ skersai kelią (kelio)*, *plaukia per upę/ skersai upę* (žr. 2.1.3).

2.1.2.3. Tik prielinksnio *per* konstrukcijos vartojamos reikštū keliui "per viršu" (su veiksmažodžiais *skristi*, *(per)šokti*, *(per)lipti*, *(per)žengti*, *(per)mesti* ir pan.).

Išbėgo Marcelė ant gonky ir pamatė gervių virtinę, skrėjant per ezerą. BorBM₁ 49. *Žengdamas per slenktą, ji graibėsi durų.* SimonP₁ 103. [Žmonės] šokinėjo per rūkstančias, žaižaruojančias sijas. CvR V 205.

2.1.2.4. Ivairių leksinės sudėties prielinksnio *per* konstrukcijos, jungiamos su giminiško prielinksniui priešdėlio *per-* veiksmažodžiais, yra sinonimiškos vienam galininkui.

Per plauksti per upę, tavęs lauks mano žmogus su dviem arkliais. ŠaltRD 136. *Per sliuogęs per tvorą, šlubuodamas, vaikas pradėjo bėgti slėnio pusėn.* CvR I 289. *Jis dar gali, tikriausiai, gali perreiti per siengą.* VenclGD 468. *Ugnis peršoko per griovį.* Katil MAR 369. *Per slenktą peržengti taikési, bet nesisekė.* LzPR I 85. *Jurgis perbraku ranka per didžiulį žemėlapį.* SajND 19.

Devynias upes plaukte per plaukia, o šia dešimta nerte pernėriau. RD 37. *Perlipęs tvorą,* Anskis eina parugėmis. Simon. *Vaišvilka, užsisiaustęs ant šarvų juodą kailį, netvirtom, nuo susijaudinimo linkstančiom kojom perėjo menę.* ŠaltRD 150. *Perbraku ranka veidą, ir šypsenos – né pėdsako.* BubnŽDŽ 17.

Gretinamos formos, t.y. prielinksnio *per* konstrukcija ir galininkas, skiriasi tam tikrais reikmės atspalviais. Prielinksnio *per* konstrukcija labiau pabrėžiama pati slinktis (prielinksnis *per* savo semantikoje turi ir slinkties semą), o galininku, kaip objekto linksniu, akcentuojama slinkties įveikiama vieta.

2.1.2.5. Tik prielinksnio *per* konstrukcija vartojama nusakant aiškų tarpinį kelią, – tą rodo kontekstas.

Is Vilniaus į Zarasus važiuoją per Utenu. Kai aš

g r i ž a u n a m o p e r K u o m i š k e s, pamačiau ją išėjusią iš girelės ir plevėsuojančią žalia šerpe. VienIMA 143. *Ši kartą jie važiavo ne Žemaičių plentu per Šilénus, o keliu, pro Nemuną.* VenclGD 64. Tačiau kada iš linksmo ir nerūpestingo Paryžiaus p e r V o k i e t i j a g r i ž o n a m o, jis suprato: pasaulyje darosi kažkas ne taip. VenclGD 112.

Tarpinį kelią žymi ne tik tikriniai daiktavardžiai, bet ir bendriniai, pvz.: *P e r k a i m g, čerškėdami geležiniais pančiais, i š j o j o nakties paskutiniai naktigoniai.* VienIMA 23. *J mokyklą e i d a v ā u p e r m i š k e l i j* (dalį kelio, o miškeliu reikštę "visą kelią"). Ktk.

Beje tikriniai daiktavardžiai gali reikšti ir "visą kelią", tačiau tik su prie-linksniu per (kelio įnagininku tokie daiktavardžiai nesakomi), pvz.: *Važiuojant per Uteng, sutemo, bet ne *važiuojant Utena.*

2.1.2.6. Keliui daikto vidumi žymeti su prielinksniu per paprastai vartojami plačios reikšmės konkrečius daiktavardžiai, pvz.: *P e r p a s a u l i k e l i a u j a žmogus.* Brazdž. Rudenėlis p e r t ē v y n ė n u ž i n g s n i a v o šilo viržiai. SNérR I 325. *E i n u p e r pavasarišką žemę – ir mano širdis pilna giedros.* PūkAL 223. *Ir vaikus ji v e d a s žemén p e r m a r i a s, – ir sugrižti žada, kada jis norės.* SNérR I 422.

2.1.2. Prielinksnis per (ne įnagininkas!) vartojamas su daiktavardžių daugiskaita, žymincia daiktus, išsidėsciusius tam tikru atstumu vienas nuo kito (šių opozicija – daiktavardžių daugiskaita, žyminti vientisas vietas, žr. 2.1.1.4).

Trečias rudo iš eilės ji k e l i a v o p e r apylinkės k a i m u s. CvR₁ II 35. *E i k p e r n a m u s – vis gal užsiklausi, kas parduoda karvę.* Ktk. *Kadaisė moneta ė j o p e r žmonių p i r š t u s.* GliauPR 92. *P e r r a n k a s ė j o stiklinė [su šampanu].* RimKK 335.

Šios konstrukcijos žymi visą kelią, suskaidytą atkarpomis. Tokios reikšmės konstrukcijos sudaromos ne tik su vietas ar daiktus, bet ir su asmenis ar įvykius (procesus) žyminciais daiktavardžiais.

Ė j o [mokytoja] p e r t ē v u s, prašydama, kad leistų vaikams mokytis. RimKK 138. *Nesuspėjti žmogus ir e i t p e r š e r m e n i s.* VenclPU 332. *Kasdien jis e i t y p e r t a l k a s.* BubnŽDŽ 11.

Šiemis yra sinonimiški junginiai su dvigubomis prielinksnių konstrukcijomis, plg. *ėjo iš kaimo į kaimą/ iš vieno kaimo į kitą* (plačiau žr. aut. 1981 : 27).

2.1.3. Konstrukcijos su skersai, išilgai, įstrižai

2.1.3.1. Prielinksniai *skersai, išilgai, įstrižai* be reikšmės skirtumo vartojami su kilmininku ir galininku (žr. LKG 1971:637 tt.). Su slinkties veiksmažodžiais šios konstrukcijos žymi slinkties kelią daikto (orientyro) viduje. Beje, vartojamos su déjimo, padėties keitimo veiksmažodžiais jos turi slinkties galinio taško reikšmę, pvz.: *atsigulė skersai lovos/ lovą* (plg. *atsigulė į lovą*).

2.1.3.2. Minimos prielinksnių kelio konstrukcijos sudaro privatyvinę opoziciją prielinksnio per konstrukcijai pagal slinkties kryptį orientyro matmenų atžvilgiu (nežymėtas narys – pastaroji konstrukcija).

[Veronika] *p e r b r i d o s k e r s a i d i r v o s, išėjo pievelėn ir*

apsidairė. VienAS 33. Išilgai laukų réziai ējo. Grž. Jis ējo įstriažai laukai. Mžš. Aš galu įkypa i Dubysos periplaukti. Krtv. Eik įkypai miško. Vks.

Įsibėgėji ir čiuoži skersai balutę. MašAMB 21. Jeigu skersai kelią zuikis perbeigtas – bus laimė. Vlkv. Bék išilgai pievą. Ukm. Perplaukė išilgai ežerą. Gs.

Pakeitus šias konstrukcijas prielinksnio per su galininku konstrukcija prarandama šiek tiek informacijos, plg.: *eina skersai* (*išilgai, įstrižai*) pievos/*pievą* ir *eina per pievą* (bet kuria kryptimi pievos matmenų atžvilgiu).

2.1.3.3. Prielinksnio *išilgai* konstrukcijos, paprastai tarmėse, gali žymeti ir kelią daikto pašaliu. Šiuo tameju jos yra sinonimiškos prielinksnių *pagal/ palei* su galininku konstrukcijoms ar/ bei priešdėlio *pa-* daiktavardžių įnagininkui, pvz.: *eik išilgai upės/ pagal (palei) upę/ paupiu*.

2.1.3.4. Tie patys žodžiai *skersai, išilgai, įstrižai/ įkypai* esti vartojaami kartu su prielinksnio *per* konstrukcija ir atlieka prieveiksmio funkciją, pvz.: *Kartą žmogus svetur nuklydės nuo tako ir skersai per laukus beeidamas turėjės pro tvorą lįst.* Jrk 127. *Eik per pradalgius įstriažai ir atrasi.* Ds.

Šie prieveiksmiai su prielinksniu *per* samplaikos nesudaro: tai rodo jų galėjimas eiti po prielinksnių konstrukcijos, t.y. postpoziciskai, plg. *eina skersai per dirvą* (a) ir *eina per dirvą skersai* (b).

Priehlinksnių minėtų prieveiksmių vartosena su galininku galėjo atsirasti iš konstrukcijų (a), praleidžiant priehlinksnių *per* ir neprarandant informacijos, plg. *eina skersai [per] dirvą*.

2.1.4. Apibendrinamosios pastabos

1) Slinkties kelią ištisai daiktą žymi įnagininkas ir priehlinksnio *per* konstrukcija. Šios formos sudaro opoziciją priehlinksnių *pagal/palei* ir *pro* su galininku konstrukcijoms, žymintiems kelią daikto pašaliu, plg.: *eina mišku/ per mišką – eina pro mišką/ palei mišką*.

2) Priehlinksnio *per* konstrukcijos ir įnagininko vartosena iš dalies sutampa. Tačiau kiekviena minėtyjų formų turi ir sau būdingą vartojimo sritį.

3) Įnagininku sakomi linijinės reikšmės daiktavardžiai, pvz.: *eina keliu, gatve.* Tie patys daiktavardžiai su priehlinksniu *per* turi kitokią kelio reikšmę – "skersai".

4) Su priešdėlio *per*- veiksmažodžiais vartojama *per* konstrukcija. Be to, ji yra sinonimiška galininkui, pvz.: *perėjo per kiemą/ kiemą, persoko per griovį/ griovę*.

5) Tik priehlinksnio *per* konstrukcija vartojama žymint tarpinį kelią: kada iš konteksto aišku, kad perkertama vieta paliekama, kaip vienas pakelės taškas, pvz.: *Iš Vilniaus į Utę važiuojam per Molėtus.*

6) Žymint visą kelią, t.y. kada neakcentuojamas priartėjimas prie vienos ir nutolimas nuo jos, priehlinksnio *per* konstrukcija ir įnagininkas gali būti vartojami pagrečiui, sinonimiškai, pvz.: *eina per kiemą/ kiemu, važiuoja per mišką/ mišku.* Šiuo atveju įnagininkas yra stilistiskai žymėtas.

7) Priehlinksnio *per* konstrukcija ir įnagininkas (kartu paėmus) sudaro privatinę opoziciją priehlinksnių *skersai, išilgai, įstrižai* konstrukcijoms, žy-

minčioms ir slinkties kryptį orientyro matmenų atžvilgiu.

2.2. Kelias kiaurai daiktą

2.2.0. Kelias kiaurai daiktą yra reiškiamas konstrukcijomis su prielinksniais *pro* (*išėjo pro duris*) ir *per* (*kulka išlindo per sieng*), taip pat su *skersai*, *išilgai*, *įstrižai*/*jkypai*, *kiaurai* (*iltys išlindę kiaurai žandy*).

Kelio kiaurai daiktą konstrukcijos sudaro opoziciją kitoms kelio konstrukcijoms pagal slinkties kryptį orientyro atžvilgiu: jos žymi slinktį *s t a t m e n a i* orientyrui, persmeigiant jį, pvz.: *kulka perėjo per sieng, išėjo pro vartus* (vartai suvokiami kaip vertikali plokštuma). O kitos kelio konstrukcijos žymi slinkties kelią *l y g i a g r e t y* orientyrui, pvz.: *eina per aikštę* (kelias lygiagretus daikto paviršiui), *eina palei aikštę* (kelias lygiagretus daikto šonui), *eina apie aikštę* (kelias lygiagretus visoms daikto pusėms).

Kelio kiaurai daiktą reikšmė yra nevienalytė: prielinksnio *pro* konstrukcijomis žymimas kelias paprastai kiaurai tuščią apribotą vietą, pvz.: *eina pro duris, lenda pro skylę*, o prielinksnio *per* konstrukcijomis – kelias kiaurai vientisą daiktą, pvz.: *išlindo per delng, persigéré per darbužius*. Prielinksnių *pro* ir *per* vartosena pirmiausia skiriasi pagal daiktavardžių reikšmes, iš dalies pagal veiksmažodžius.

2.2.1. Pro su galininku

2.2.1.1. Prielinksnio *pro* konstrukcijos, žyminčios slinkties kelią kiaurai daiktą kaip kliūti, gali turėti vertinamąsias semas "sunkiai" ar "lengvai" (plg. rusų k. СВПО 1972:131). Tai matyti iš konstrukcijas valdančių veiksmažodžių bei prie jų prišlietyų prieveiksmių ar dalelyčių, plg.:

- 1) *vežimas sunkiai pravažiavo pro vartus,*
- 2) *vežimas lengvai pravažiavo pro vartus;*
- 3) *vežimas vos prasibraškino pro vartus,*
- 4) **vežimas lengvai prasibraškino pro vartus;*
- 5) *vežimas lengvai prasmuko pro vartus,*
- 6) **vežimas sunkiai prasmuko pro vartus.*

Neutralūs minėtyjų semų atžvilgiu veiksmažodžiai gali turėti abu modifikatorius (žr. pvz. 1,2), o žymėti – tik po vieną (žr. pvz. 3,5).

2.2.1.2. Veiksmažodžius, su kuriais vartojuamos prielinksnio *pro* konstrukcijos, galima skirti į kelias semantines grupes (žr. aut. 1963:52).

a) Neutralūs slinkties veiksmažodžiai: *eiti, bėgti, važiuoti, nešti, vyti* ir pan.

b) Veiksmažodžiai, reiškiantys slinktį su kliūtimis, t.y. turintys semą "sunkiai": *laužtis, brautis, veržtis, spraustis, grūstis, skverbtis* ir kt.

c) Regėjimo ar su regėjimu susijusius veiksmus ar būsenas žymintys veiksmažodžiai: *matyti, žiūrėti, stebeti, atrodyti; spindėti, šviesti, mėlynuoti, marguliuoti;*

d) Girdėjimo ar klausa suvokiamus veiksmus žymintys veiksmažodžiai: *girdėti, klausyti, kalbėti, skambėti* ir kt.

2.2.1.3. Prielinksnio *pro* konstrukcijoms skiriamąją galią turi jų daiktavardžio leksinė reikšmė, plg.:

Eina pro sodą "pro šalį",

eina pro vartus "kiaurai".

Beje, pastaroji konstrukcija gali reikšti ir "pro šali", bet tik tam tikrame kontekste, pvz.: *važiavo pro vartus, bet neužsuko į kiemą* (be papildomo konteksto kónstrukcija *pro vartus* asocijuojas su reikšme "kiaurai").

Prielinksnio *pro* reikšme "kiaurai" būdinga vartojimo aplinka yra daiktavardžiai, žymintys:

a) kiaurymes, tarpus (*durys, langas, vartai, plyšys, skylė, spraga, anga, properša...; gerklė, ausis, nosis*):

Ir Brisius nuliūdės dūlinia pro duris. BilR I 206. *Mudu į ējom pro didžiuosius gimnazijos vartus.* PūkAL 143. *Katyte į šoką pro langą į kambarį,* kur gulėjo karalaite. An.

Ką aš pamaciai u pro stikle prarintą akivareli, ir šiandien negaliu užmiršti... Vien. *Nakti pro pirkelęs plysisius žybčioj o belaisvio pypkė.* Cv. *Didi išmintis pro mažą gerklę išlenda.* Ps. *Kol jauna buvau, gražiai žydėjau, kai pasenau, akis įgyjau ir pro tas akis pati išlidau.* Pkr.

b) akytus daiktus, daiktus su tarpais, spragomis (*tvora, vežėčios, tinklas, groto, sietas...*):

Viena jų jau prie pat vartelių bandė praljistis į sodą pro pinučių tvorą ir pasispaudė. Cv. *Man peilis iškrito pro vėžėčias (pro jų tarpelius).* Jabl. *Mažos žuvys išlijas pro tokį tinkle - retas.* Ktk. *Rugiai pro sietai bironoja.* Vlk.

Ir vėlyvosios gėlės visur žiedų įvairumu ir jų keikių sunkumu tebesiliau žė pro darželio tvorą. KatilMAR 367.

c) vienarūsių daiktų sankaupą (*minia, būrys, žmonės, lapija, lapai, šakos, medžiai...*):

Prakapas neskubėdamas brovėsi pro minią. Cv. *Greita, judri moterėlė pro žmones spraudėsi artyn.* Vencl. *Saulė mirguliavo pro medžių šakas.* Cv. *Pro tamsiai žalius lapus spindi mėlynas dangus.* Myk-Put.

Su gosočiu rankoje iš vidaus atbėgo šeiminikė ir, prasisprauodus i pro būrį, tirščiausiai nustojusį rūsio angą, paklausė. KatilMAR 374. *Saulė čia kose įsisi pro išsikerojusių medžių šakas.* KatilMAR 308.

d) ilgus tuščiavidurius daiktus (*vamzdžis, kaminas, šiaudelis, rankovė, butelio kaklelis*):

Vanduo išbėgo pro vamzdžius (bk). *Pro kaminią kylą tiesus, plonas dūmas.* PūkAL 79. *Baltas garlaivis, versdas amas dūmus pro palinkusi kaminią, pamažu tolsta ir tolsta.* PūkAL 48. *Gumelis atrodė visai laibas, ir jo galva lengvai galėjusi praljisti pro butelio kakeili.* Cv. *Ji siurbė gérinį pro ploną šiaudelę.* Vencl. *Ponas pro rankovę midų geria.* Lg.

e) regimuosius gamtos reiškinius (*rūkas, dūmai, lietus, debesys...*):

Dangaus krašte pro rūką neryškiai šviete ménulis. Vencl. *Dabar jis sėdėjo atsilošęs, jau apsuaigęs, rūkė ir pro dūmūs matedė įraudusį Martos veidg...* Vencl. *Tuo laiku mirktelėjo akinanti žaibo ugnis,*

valandėlę p a s i r o d ē p r o l i e t y s kaudžiai žali lapai. Cv. *Bet saulė vėl laužėsi pro debesis.* KatilMAR 320.

f) garsus (*triukšmas, dūzgimas, verksmas...*):

Priešpiečiais p r o kuliamyj mašinu d ū z g i m g g i r d ē j a i be perstogės bliaunant avis. Cv. *P r o lietaus š n a r ē j i m g k l a u s ē s i, bene išgirs pažystamą bildesj laiptuose...* Cv.

Reikia pridurti, kad prielinksnio *pro* konstrukcijos, sudarytos su daiktavardžiais, žyminciais regimuosius gamtos reiškinius (žr. e) ar garsus (žr. f), turi ribotą semantinį junglumą.

plg.: *pro rūkg švietė ménulis,*
pro šnarešj išgirdo kalbant.

2.2.1.4. Prielinksnis *pro* pavarto jamas ir "ne savo" leksinėje aplinkoje – su vientisus daiktus kaip įveiktinas kliūtis žyminciais daiktavardžiais, t.y. vietoj prielinksnio *per* (žr. 2.2.1).

Nors namuko langai buvo uždangstyti, p r o nepakankamai storą m e d ž i a g q... iš vidaus skverbési š v i e s a. Vencl. *Vakaro vésa s m e l k i a s i p r o plong s u k n e l ė.* BubnŽDŽ 95. *P r o m a r š k i n i u s, sudrékusius nuo prakaito, s r ū v a maloni žemės vésa.* BubnŽDŽ 82. *Buvo tikéta, kad prisivalgius medaus su koriais, vaškas s u n k i a s i p r o pilvo o d q.* Ivan GU 121. *Jo platūs pečiai pakyla, p r o š v a r k q i š s i š a u n a aštrūs mentikauliai.* BubnŽDŽ 52. *Ji pamokė vienas kalinys dar laisvėje būnant, kaip reikia k a l b é t i p r o storą s i e n q.* Cv.

Priehinksnio *pro* vartosena gali būti palaikoma giminiško jam priešdėlio *pra-*:

Vanduo p r a s i k o š ē p r o v e l ē n q, o žvirgždas ir smulkus smėlis liko... PožŽNSV 98. *O liepsna, pasišiaušusi dūmų gaurais ir kibirkščių spiečiais, jau p r a s i m u š ē p r o svirno s t o g q.* Vien. *P r o jdegusius s k r u o s t u s p r a s i m u š ē raudonumas.* KatilMAR 189.

Rugiai nedygo, ju nusilpusius daigelius, dar n e p r a s i l a u ž u s i u s p r o g r u m s t q, kirmélés kirpo lyg žirklémis. KatilMAR 380.

Tačiau vargu ar toleruotina bendrinėj kalboj priehinksnio *pro* vartosena vietoj priehinksnio *per* su šiam giminiško priešdėlio *per-* veiksmažodžiais, pvz.: *vėjas perkošia pro darbužius* (=per darbužius). *Pajesio molio drégme p e r s i s u n k ē p r o Garšvos b a t u s* (=per batus), *ir jis drebėjo.* ŠkémBD 36.

Bendrinės kalbos požiūriu priehinksnio *pro* konstrukcijas, sudarytas su vientisus daiktus (ne su kiaurymes!) žyminciais daiktavardžiais, t.y. vartojamas vietoj priehinksnio *per* konstrukciją, reikėtų vertinti taip pat kaip ir priehinksnio *per* konstrukcijas, vartojamas vietoj priehinksnio *pro* konstrukciją (žr. 2.2.2.2): tiek vienos (*sunkiasi pro drabužius*), tiek kitos (*išejo per duris*) konstrukcijos laikytinos periferinėmis. Keliui kiaurai tuščią vietą žymėti bendrinėje kalboje vyraujanti yra priehinksnio *pro* konstrukcija, o keliui kiaurai vientisą daiktą nurodyti – norminė yra priehinksnio *per* konstrukcija. Gretiminė šių konstrukcijų vartosena yra stiliškai motyvuota. Kartais priehinksnio parinkimą lemia giminiškas pastarajam veiksmažodžio priešdėlis (žr.

2.2.1.4).

2.2.2. Per su galininku

2.2.2.1. Prielinksnio *per* konstrukcijos, reiškiančios kelią kiaurai daiktą, skiriasi nuo prielinksnio *pro* konstrukcijų pagal jas sudarančių daiktvardžių leksines reikšmes.

Prielinksnis *per*, skirtingai nuo prielinksnio *pro*, vartojamas su užpildytą erdvę – vientisus daiktus kaip medžiagą (jų opozicija – kiaurymės, tarpai, daiktai su tarpais) žyminčiais daiktvardžiais, pvz.: *kulka išėjo per sieng, per kojg, per spintą, per lubas* ir pan. Tokių daiktvardžių nėra prasmės detaliau grupuoti. Aktualiau yra smulkiau aptarti veiksmažodžius, prie kurių jungiamos minimos konstrukcijos.

Prielinksnio *per* konstrukcijos, sudarytos su vientisus daiktus žyminčiais daiktvardžiais, vartojamos paprastai su veiksmažodžiais:

a) (*i*)*listi, išlisti, išeiti, pereiti* "išlisti"; *peršauti, perverti, persmeigti, perdurti*:

Ne per sieng į lindau – pro atviras jėjau. Lž. Kad tau akys per pakauši išlisty! Ds. Vinis perlindo per sieng. Prn. Kulkos išeita per sieng. Ktk. Kulka perėjo per koją. Švn. Per mūrą neperšaus. Kri. Per tris sienas peršovė. Btg. Per vėrė virbalą per kamuoļi. Ktk;

b) *sunktis, persisunkti, prasisunkti, persigerti* "t.p.", *perlyti, permirkti, permerkti*:

Kraujas net per marškinius sunkius. Užp. I balutę pripyle smėlio – vanduo persisunkė ir per s mélį. Ktk. Kava persigérė per staltiesę – ir dantim neišgrauši. Ktk. Perlijo mane ir per lietpaltį. Ktk;

c) *perpūsti, perkošti* "t.p.":

Per pūtė ausis per plongą skarelię. Ktk. Vėjas k o š ė per rūbelius. VienVŠ 196;

d) *skverbtis, brautis, veržtis, laužtis*:

Kariai drąsiai skverbėsi per ugnies ir sprogimų sieng (rš). Karvės laužiasi per kruumus. Balt. Jis brovėsi per tankų pakelės alksnyną. RimKK 187;

e) žyminčiais klausos pojūčiais suvokiamus veiksmus (*girdėti, klausyti, suprasti, susikalbėti...*):

Einu per kiemą, girdžiu per sieng, apkalb mudu žmonelės. RD 61. Galima susiskalbėti ir per sieng. Ktk;

f) žyminčiais regėjimo pojūčiais suvokiamus veiksmus, būsenas (*matyti, išvysti, atrodyti, raudonuoti, mirgulioti*):

Matyti jisai dar matą, bet tik kaip per dūmą. Bil.

2.2.2.2. Iš tiesų prielinksnio *per* vartosena platesnė. Šis prielinksnis ir tarmėse, ir raštų kalboje sakomas ir su kiaurymes žyminčiais ar tokią semą turinčiais daiktvardžiais, t.y. vietoj prielinksnio *pro* (žr. 2.2.1.3).

Vežimas pasuko per paskutiniuosius gale kaimo beržais iškaišytus varčius. Cv. Ir pasibalnoję, pakamanoję eiklius žirgus, išjoją iš aukšto tévy dvaro per vario varteilius. Krėv. Karalaite, per

l a n g a p a m a č i u s i, liepē jī suimti. An. E i n a n t plēškui p e r d u r i s, jī paukšt su kardu. Vb. Neilgai trukus, skaisti aušra ēme s m e r k t i s p e r daržinēs p l y š i u s ī vidū. Vējas šniokštē, vējas š v i l p ē p e r a u s i s. KatilMAR 121. P e r s k y l ē jie p a m a t ē didelj tamsu urvg. Psl. Jam p e r n o s i s ir p e r a u s i s v e r z ē s i ugnis. Sml.

Užstumei [jušķā], kai vējas p e r k a m i n g visg šilumg i š p ū k št ē. BubnŽDŽ 58. Atsigulēs už kalnelio p e r ž i ū r o n g gražai m a c i a u visg priešu laivynā. Balč.

Prielinksnio *per* vartosena "ne savo" aplinkoje, t.y. su kiaurymes žyminciais daiktavardžiais, kaip ir prielinksnio *pro* konstrukcijos vartosenā vietoj prielinksnio *per*, t.y. su vientisus daiktus žyminciais daiktavardžiais (žr. 2.2.1.4), gali palaikyti giminiškas prielinksniui veiksmažodžio priešdėlis – šiuo atveju *per-*, pvz.:

P e r l e n d u p e r sienos s k y l ē ir uždususi ipuolu krautuvēn. PūkAL 38 P e r v e r k lazdg p e r ušētko g s a s ir neškim abu – bus lengviau. Ktk.

Tačiau su priešdėlio *pra-* veiksmažodžiais prielinksnio *per* vietoj *pro*, t.y. su kiaurymes žyminciais daiktavardžiais, nederėty bendrinėje kalboje vartoti, pvz.:

Kraujas p e r (=pro) b u r n g p r a s i m u š ē. P r a l i n d o p e r (=pro) s k y l ē.

Antra vertus, šis priešdėlis netrukdo vartoti prielinksni *per* su vientisus daiktus žyminciais daiktavardžiais, t.y. jam būdingoje aplinkoje, pvz.: *pragrēžē skylē per akmenj.*

2.2.2.3. Apibendrinant pasakytina, kad:

1) prielinksnio *per* kiaurai reikšme būdinga vartojimo aplinka yra vientisus daiktus žymintys daiktavardžiai, pvz.: *kulka išlindo per sieng, vinis persmigo per kojg;*

2) prielinksnio *per* vartosena "ne savo" aplinkoje – su kiaurymes žyminciais daiktavardžiais, t.y. vietoj prielinksnio *pro* (pvz.: *išėjo per duris*, (žuvis) *išlindo per tinklą*), bendrinės kalbos požiūriu laikytina periferine, kaip ir prielinksnio *pro* vartosena vietoj prielinksnio *per* (žr. 2.2.1.4; 2.2.2.2);

3) yra kontekstų, kur sunku griežtai pasakyti, kuriam prielinksniui teikti pirmenybę, pvz.: *išgirdo pro triukšmg/ per triukšmg.*

2.2.3. Konstrukcijos su skersai, išilgai, istrižai

2.2.3.1. Šie prielinksniai iš kitų išsiskiria tuo, kad jie vartojami su dviem linksniais – galininku ir kilmininku – be reikšmės skirtumo (žr. LKG II 637–640).

2.2.3.2. Minimi prielinksniai, be kita ko, gali žymeti ir slinkties kelią kiaurai vientišą daiktą, tačiau skirtingai nuo prielinksnio *per*, kartu nurodymu ir slinkties kryptį orientyro matmenų atžvilgiu.

P e r ē j u s kulkutē ī s t r i ž a i s i e n g. Plv. Ietis p e r s m i g o s k e r s a i m e d ī (bk). *Vinis i š l i n d o i š i l g a i l e n t g.* Ktk.

Šios konstrukcijos su prielinksnio *per* konstrukcija sudaro privatyvinę opoziciją: nežymėtas jos narys – pastaroji konstrukcija. Ja pakeitus pirmąsias

prarandama šiek tiek informacijos, plg.:

kulka perėjo įstrižai sieng,
kulka perėjo per sieng.

2.2.4. Konstrukcijos su kiaurai, skradžiai

2.2.4.1. Prielinksnis *kiaurai*, jo sinonimas *skradžiai* turi labai ribotą leksinį junglumą: jie eina paprastai su daiktavardžiu *žemė* ir su veiksmažodžiais *prasmeigtis, nugarmeti, nueiti* "t.p.".

Kad tu kiaurai žemę nuseitum! Lp. *Niekur neberandu — gal kiaurai žemę prasmeig! Slm. Kad jis skradžiai žemę nugaroje, kaip įkyrėjo.* Užp. *Čia labai klampu, rodos, skradžiai žemę nulysis.* Lš. *Kad tu skradžiai žemę sprenyktum!* Ds.

Šios konstrukcijos nesikaitalioja su prielinksnio *per* konstrukcija, nebent jos daiktavardis būty daugiskaitos formos, pvz.: *Niekur néra kirvio, rodos, kad skradžiai žemiy* (/per žemes) nuėjo. Pbs.

Reikia pridurti, kad šios konstrukcijos neturi "perėjimo į kitą pusę" semos, kuri būdinga prielinksnio *per* konstrukcijai: jų reikšmė artimesnė galinio taško reikšmei, plg.:

prasmeigo kiaurai žemę,
prasmeigo į žemę.

2.2.4.2. Šie prielinksniai pavartoja ir prielinksnio *per* leksinėje aplinkoje (paprastai su veiksmažodžiais *lysti, išlysti, perlstyti, pereiti* "t.p."): *Kaip smeigė, kiaurai viską ir perlinido.* Plv. *Kaip duosiu, tai tu skradžiai sieng išlyysis.* Ktk.

Šios konstrukcijos priklauso šnekamosios kalbos stiliumi.

2.2.5. Apibendrinamosios pastabos

1) Kelio kiaurai daiktą konstrukcijos sudaro stiprią semantinę opoziciją kelio daikto vidumi konstrukcijoms pagal slinkties kryptį orientyro atžvilgiu, plg.:

- eina pro duris* (\rightarrow),
- eina per kiemą* (\Rightarrow).

Pirmuoju atveju žymima kryptis statmena orientyrui, antruoju — lygiagreti su juo.

2) Kelio kiaurai daiktą reikšmė yra nevienalytė ir žymima dviem prielinksniais: *pro* su galininku ir *per* su galininku, plg.: *išejo pro vartus* ir (kulka) *išejo per sieng.*

3) kiekvienas šių prielinksnių turi sau būdingą semantinį junglumą su daiktavardžiu, — nuo to priklauso ir pačių konstrukcijų reikšmės skirtumai.

4) Prielinksnis *pro* jungiasi su daiktavardžiais, žymintais kiaurymes, spragas, tarpus ar turinčiais tokias semas, pvz.: *išejo pro vartus, išlindo pro tvorą, žiūri pro langą, rūksta pro kamingą, byra pro sietę.*

5) Prielinksnio *per* būdinga vartojimo aplinka yra vientisus daiktus žymintys daiktavardžiai, pvz.: (vinis) *perlindo per lentą*, (vanduo) *persigérē per drabužius, perpūtė ausis per skarelių, girdi per sieng.*

6) Šie prielinksniai esti vartojami ir "ne savo" aplinkoje: *per* vietoj *pro* (*eina per duris, žiūri per langą, išlindo per tvorą*) ir *pro* vietoj *per* (*sunkiasi pro drabužius, girdi pro sieną, kalasi viščiukas pro lukštą*). Bendrinės kalbos požiūriu tokia minimų prielinksnių vartosena laikytina periferine.

3. Pašalio reikšmė

Kelio daikto (orientyro) pašaliu konstrukcijos yra kelio daikto vidumi konstrukcijų priešybė, plg.:

eina pro mišką (pašalio reikšmė),

eina per mišką (vidaus reikšmė).

Kelio daikto pašaliu konstrukcijos yra ne vienos reikšmės. Prielinksnių *pro* ir *pagal/ palei* konstrukcijos su galininku žymi kelią orientyro pašaliu, nenurodant iš kurios pusės, prielinksnių *apie/ aplink* konstrukcijos su galininku žymi kelią, juosiantį daiktą iš visų pusų (žr. 3.3), kitos konstrukcijos nurodo slinkties kelią, kurios nors orientyro pusės (dalies) atžvilgiu (žr. 3.4; 3.5).

Prielinksnių *pro* ir *pagal/ palei* su galininku reikšmės yra artimos, tačiau jos kai kuo ir skiriasi (plg. Kilius 1980:44). Pastarosios konstrukcijos nurodo visą (vientisą) slinkties kelią, o pirmosios — paprastai tarpinį kelią, vieną ilgesnio kelio atkarpa, plg.:

važiavome palei mišką (visą kelią),

važiavome pro mišką (vienu tarpu, bet ne: visą kelią).

Be šių slankumo reikšmės ypatumų, minėtosios konstrukcijos skiriasi kiek ir orientacine reikšme: prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijos nurodo slinkties kelią labai arti orientyro (jo pašaliu), o prielinksnio *pro* konstrukcijos šiuo atžvilgiu yra nežymėtos, plg.: *Éjo p r o p a t l a n g u s ir neužéjo*. Bsg. — *P r o malūno s p a r n u s slinko rudens debesys*. BorBM₁ 50.

Kiekvienas minėtujų prielinksnių turi sau būdingą semantinį junglumą. Labiau apibrėžta (daiktavardžio atžvilgiu) yra prielinksnių *pagal/ palei* vartosena. Todėl pirmiausia jie ir bus aptariami.

3.1. Pagal/ palei su galininku

Šie prielinksniai kelio reikšme yra sinonimiški. Beje, jų visa semantika nesutampa ištisai: prielinksnis *pagal* turi ir kitų reikšmių (žr. LKG 1971:622 tt.).

3.1.1. Prielinksnių *pagal/ palei* būdinga vartojimo aplinka yra daiktavardžiai, žymintys linijinius daiktus (*upė, griovys, pylimas, tvora, siena, suolas*). Jų priešybė — daiktai kaip taškai.

Ir e i n u p a g a l u p e l į tolyn. PūkAL 187. Popieriaus gniužulėlij jis sudraskė ž i n g s n i u o d a m a s p a g a l N e m u n g. ŠkemBD 78. Arklys suka iš kelio ir e i n a p a g a l g r i o v į — gali įversti. Lnkv. É j o p a g a l sodno t v o r g. Tvr. Štai a t e i n a mergužėlės p a g a l mano p r a d a l g ē l į. Rz. P a é j ē k p a l e i u p ė toliau ir rasi kelią. Prn. Žiūrék, pelé p a l e i s i e n ė b ē g a. Vlkv.

3.1.2. Reikia pasakyti, kad šios konstrukcijos nėra dažnos: tam pačiam reikalui turime kitą formą — priešdėlio *pa-* daiktavardžių įnagininką, pvz.: *nuéjo paupiu, pagrioviu, šliaužia pasieniu, patvoriu*. Tokius įnagininkus ga-

lima pakeisti prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijomis su atitinkamais nepriestoliniais daiktvardžiais ir atvirkščiai, jei tam netrukdo sintaksinė aplinka, plg.: *nuejo paupiu/ palei upę, pamiske/ palei mišką, šliaužia pasieniu/ palei sieng, skraido pažemiu/ pagal žemę.*

Tačiau šių formų negalima kaitalioti, jei jos turi pažyminti, plg.: *Iš miško traukė grioviaksi i š m i n t u p a u p i u* (KatilMAR 285) ir *Éjo pagal sodo tvorą.*

Antra vertus, prielinksniinės konstrukcijos negalima pakeisti įnagininku, jei iš jos daiktvardžio nedaromas priešdėlio *pa-* vedinys, pvz.: *Štai ateina mergužėlės pagal mano prada dalgėlij.* Rz.

3.1.3. Prielinksniai *pagal/ palei* vartojami ir su neliniinės reikšmės daiktvardžiais, žyminčiais tam tikrus plotus (pvz., *miškas, sodas, rugiai* "rugiu laukas", *ežeras*) ar šiaip didesnės apimties daiktus (pvz., *pastatus*).

Eik pagal rugius. LKK IX 162. *Praéjo vilkas pagal sodžių.* Mrc.

Mudu patrakėme per laukus pagrioviai, paleidi delę balg su trim beržais ant kranto. MikellE 87. *Žiūriu – joja paleidva rą.* Lp. *Joju palei sodeg, sodai sužydėjo.* Ktv.

Ir tokias konstrukcijas galima pakeisti priešdėlio *pa-* daiktvardžio įnagininku (jei toks daiktavardis yra ir jei tam netrukdo sintaksinė aplinka), pvz.: *Aliukas atsargiai slinko paežerė.* ZobŠV 78. (Plg. dar: *Ežeropakrasčiu slinko nerūpestingas gyvulėlis.* ZobŠV 55). *Laukai jų visada traukė, opavai kštini eti paruge ne kasdien tenka.* ZobŠV 15.

Antra vertus, tokios prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijos gali būti vartojamos pagrečiui su prielinksnio *pro* konstrukcijomis, plg.:

- 1) *važiavome pro ežerg/ palei ežerg,*
- 2) *jojo pro sodą/ palei sodą,*
- 3) *praéjo pro stulpą/ *palei stulpą.*

Gretinamieji junginiai skiriasi tam tikrais reikšmės atspalviais, kuriuos jiems teikia prielinksniai: prielinksniu *palei* pabrėžiamas slinkties kelio artumas orientyro (vietos) atžvilgiu ir kartu orientyro tūsumas: pats prielinksnis turi "linijiniškumo" semą ir ją gali perteikti gretimam žodžiui (vietą žyminčiam daiktavardžiu), jei tam neprieštarauja šio reikšmė. Sakysim, su daiktus kaip taškus žyminčiais daiktvardžiais (žr. 3 pvz.) šis prielinksnis praranda "linijiniškumo" semą, todėl su jais ir nebūdingas. O prielinksnis *pro* nurodo aplenkiamą, paliekamą daiktą (vietą) neakcentuodamas slinkties kelio artumo nuo jo.

3.1.4. Sų daiktvardžiais, žyminčiais nedidelės apimties daiktus, tevartojamas prielinksnis *pro* ir labai retai – prielinksnis *pagal*, pvz.: *Tačiau vienas nedoras mokinys paleido man į galvą riešutą, kuris prazvimbė visai pagal maną.* BalčGK 92. Tokia vartojimo aplinka prielinksniams *pagal/ palei* yra periferinė.

Pavyzdžių su prielinksniu *pro* žr. 3.2.

3.1.5. Prielinksniai *pagal/ palei* vartojami su daugiskaita daiktvardžių, žyminčių viena eile išsidėščiusius ar pasklidus daiktus, pvz.:

Buvo sunku žiūrėti, kaip moteris beginėjo jau pagal gretimojo eselono vagonus. CvR₁ II 399. *O kai pakyla, tai eina pagal*

g a l visų mūsų l o v a s, kam pagalvę kūmštelięja, kam apklotą nuspirtg pataiso. BaltPV II 322. *Bėdos eina palei namus, ne palei medžius* (tts).

Tokias konstrukcijas galima pakeisti dvigubomis prielinksniemis konstrukcijomis, plg.: *béginéjo nuo vieno vagono prie kito, eina nuo vienos lovos prie kitos* (apie tai plačiau žr. aut. 1981 : 27).

3.1.6. Prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijos, sudarytos su daiktavardžiais žemė, vanduo ir pavartotos su veiksmažodžiais *skraidyti, skristi* turi reikšmę "artī", pvz.: *S k r e n d a jie dažniausiai žemai p a l e i pat v a n d e n į.* IvanPP 191. *Kregždės tik siuva, tik s i u v a p a g a l ž e m ė.* ČiurlŠ₁ 48. *L e i s i u dalgelj p a l e i ž e m e l ė, kirsiu dobilg palei šakneles.* DvD 96.

Tam pačiam reikalui vartojama prielinksnio *artī* konstrukcija arba priesdėlio *pa-* daiktavardžių įnagininkas, pvz.: *Kregždės apie vidurdienį išlindo iš lizdų ir pradėjo s k r a i d y t i visai a r t i ž e m ē s.* ZobŠV 45. *Kregždės dar labiau pasiuto l a k s t y t i p a z e m i u.* ZobŠV 46.

3.1.7. Apibendrinant pasakyti, kad:

1) prielinksniai *pagal* ir *palei* yra leksiniai sinonimai: jų vietas reikšmė visiškai sutampa, pvz.: *eina pagal/ palei upę, vaikšto pagal/ palei namą;*

2) būdingiausia šių prielinksnių vartojimo aplinka yra linijinės reikšmės daiktavardžiai, pvz.: *upė, griovys, tvora, siena, ežia* ir pan. (su šiais daiktavardžiais nevartojamas prielinksnis *pro*);

3) šie prielinksniai eina ir su daiktavardžiais, žyminciai tam tikrus plotus ar didesnės apimties daiktus, pvz.: *eina pagal mišką, sodą, aikštę* (su šiais vartojamas ir prielinksnis *pro*, tačiau kiek skirtinga reikšme, žr. 3.1.3);

4) prielinksniai *pagal/ palei* retkarčiais pavartoja ir "ne savo" aplinkoje: su daiktavardžiais, žyminciai daiktus kaip taškus (jų priešybė daiktai kaip linijos ar plotai), pvz.: *prabėgo palei stulpą, prašviltė palei ausį* (tokioje pozicijoje būdingas prielinksnis *pro*);

5) prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijos gali būti visiški sinonimai priesdėlio *pa-* daiktavardžių įnagininkui, pvz.: *eina pagal upę/ paupiu, pagal sieną/ pasieniu, palei tvorą/ patvoriu, važiuoja palei mišką/ pamiske.*

3.2. Pro su galininku

3.2.1. Prielinksnio *pro* reikšmę apibendrintai nusako suprievioksmėjusi konstrukcija *pro šalį* (jos daiktavardis turi reikšmę "šonas", kurį DŽ₁ iškeiliama pirmaja, p. 803). Šios konstrukcijos realus turinys, t.y. aplenkiamas daiktas, paaškėja iš konteksto, pvz.:

Ir net žiūrėjo ne į mane, o kažkur p r o š a l į (pro mane). BaltPV I 28. *O Juozas p r a ė j o p r o š a l į, visai neprašnekinęs mylimojo svečio* (pro svečią). LzP II 18. *Šitai priešais mūsų ateina sielai: garlaivis greitai su jais susilygina.* Lyg nenoromis sielių priešakys iš palengva sukasi nuo garlaivio upės vidurin, — ir sielai, vandens nešami, slenka pro šalį (pro garlaivį). BilR I 133. *Dabar gyventojai ne tik nuo jo (kalno) nebebėgo, kaip nuo ligos ir maro, bet e i d a m i p r o š a l į* (pro kalną), su pagarba ir meile lenkė žemyn savo galvas. BilR I 149.

3.2.2. Prielinksnio *pro* vartosena keliui žymeti yra platesnė ir įvairesnė negu prielinksnių *pagal/ palei*.

3.2.2.1. Šio prielinksnio konstrukcijos jungiamos ne tik su aiškiais slinkties veiksmažodžiais, bet ir su:

a) garsiniais, pvz.: *P r o t a v o g a l v e l ė vis bitutės d ū z g i a, o p r o m a n o jauno – vis kulkelės ūžia. Plv. P r o m u s b i l d ēj o ilgi ešelonai.* BaltRn 88;

b) regėjimo (ir pan.), pvz.: *P r o d a r ž i n ė m a t y t i p l a t ū laukai, pievos ir toliau medžiai.* ŽemR III 178. *Užtraukia pypkės ir p a s i ž i ūr i p r o sodžiaus k l u o n u s, p r o t v a r t u s.* KrėvAP 86.

Leksinėje aplinkoje (a) prielinksnis *pro* galimas dėl to, kad prielinksninės konstrukcijos reikšmėje jaučiama slinkties sema (*pro* tevarojamas keliui žymeti ir nevarojamas vietai nurodyti). O regėjimo veiksmažodžiai patys turi neryškias slinkties semas: *žiūrēti* "kreipti žvilgsnį kur", *matyti* "suvokti žiūrint". Prielinksnių *pagal/ palei* konstrukcijos yra nediferencijuotos krypties/vietos požiūriu. Todėl jų skiriamoji reikšmė priklauso nuo veiksmažodžio. Sakydam, su nurodytaisiais veiksmažodžiais (a, b) šių prielinksnių konstrukcijos turi vietas (ne kelio!) reikšmę, pvz.: *bites dūžgia palei galvą, palei daržinę matyti pieva.*

3.2.2.2. Prielinksnio *pro* konstrukcijų būdinga vartojimo aplinka yra giminisko jam priešdėlio *pra-* veiksmažodžiai, pvz.: *praéjo pro sodą, pravijo, pro namus, praužé pro miestą.* Skirtini du atvejai.

a) Veiksmažodžiai, padaryti iš intranzityvinių slinkties veiksmažodžių (pvz.: *praeiti, prabégti, praplaukti, praslinkti*), sudaro junginių su prielinksnio *pro* konstrukcija, kuri gali kaitaliotis su vienu galininku (ar kilmininku – jei veiksmažodis turi neiginių *ne*-).

P r a é j ė s p r o l i e p q (/liepą), pajunti kaimo kvapą ir jautiesi namie. Myk-PutS I 23. Kodėl tu éjai ir p r a é j a i p r o v a r t u s neužsukęs? Lnkl. *P r a l é k d a m a s bitinélis p r o d r é v ė, sukrutino drévelés šakelę* (tts). Dažnai *p r a v a ž i u o d a m a s p r o M a r i j a m p o l ė*, jei tik randu laisvą valandėlę, į kapines užsuku atlankytimi mylimo rašytojo kapo. VenclLL 370.

Rapolas važiavo ir p r a v a ž i a v o k i e m q, nuvijo arklį lauko keliu. BaltPV II 351. *P r a é j a u tarp dviejų eglių itaisytas s ū p u o k l e s.* RadzPV I 23. *Privažiavo sodžių, pravažiavo šilą.* ZobSV 77. *P r a p l a u k u s S e r e d ž i y, leidžiasi saulė.* PūkAL 46.

Niekas nei eidamas, nei jodamas, nei važiuodamas – n e p r a e i d a v o, n e p r a j o d a v o, n e p r a v a ž i u o d a v o jo aukštū d v a r y, kad nebūty užėjės, nepasidžiaugęs turtais, nepernakvojės. Krėv.

Galininkas nuo prielinksnio *pro* konstrukcijos skiriiasi tam tikrais reikšmės atspalviais: pirmu atveju labiau pabrėžiamas pats paliekamas, aplenkiamas daiktas (vieta) (*praéjo liepą*), o prielinksnine konstrukcija – to daikto aplenkimas (*praéjo pro liepą*).

b) Tik prielinksnio *pro* konstrukciją prisijungia priešdėlio *pra-* vediniai, padaryti:

1) iš tranzityvinių veiksmažodžių (pvz.: *pravesti, pravežti, pravyti, praginti; prapilti, pramesti*): *Risčia p r o šaltą d u š q p r a v a r é – ne visi ir sušlapči suspėjo.* SruogR V 79. *Pro m a n e p r a v e ž é baltą, iš lentų sukalta karstą.* BilR I 212. *Pyliau patamsy ir p r a p y l i a u p r o p u o-*

d y n ė. Ktk;

2) iš garsinių veiksmažodžių (pvz.: *praūžti*, *pradundėti*, *prašvilpti*, *prasnypsti*): *Léktuvas p r a ū ž ē p r o m i e s t q* (bk). *Traukinys jau p r a d u n d ē j o p r o e ž e r q.* Ktk. *Kulka p r a š v i l p ē p r o p a t g a l v q* (bk).

Pirmuoju atveju prielinksnių konstrukcijos negalima pakeisti galininku dėl veiksmažodžio sintaksinio valentingumo: galininko pozicija užimta kito daiktavardžio, pvz.: *prametė kamuolį pro krepšį*. Antru atveju, to neleidžia veiksmažodžio reikšmė: garsiniams veiksmažodžiams slinkties reikšmė yra antrinė ir jai išryškinti reikalinga vietas konstrukcija.

Be to, galininkas nesakomas su vaizdingais ar perkeltinės reikšmės veiksmažodžiais, turinčiais priešdėli *pra-*, pvz.: *lapē prabindzino pro svirnq* (ne **svirnq*), *kaimynas pradilbino pro mūsų namus*, *raitelis pralékė* (*prašvilpē*, *praskrido*, *pranérē*) *pro pilj*, *praslinko pro langus*.

Antra vertus, konstrukcijos nepakeiciamumą gali lemti ir jos pačios leksinė sudėtis. Sakysim, prielinksnio *pro* konstrukcija su asmeniniais įvardžiais nekeiciama galininku, pvz.: *P r o m a n e p r a ē j o būrelis žmonių* (bk). *Jis n e p r a e i n a p r o m u s n e p a š n e k i n ė s.* *P r o m u s p r a v a ž i u o j a daug mašinų.* Ktk.

Taip pat ir asmenis žymintys daiktavardžiai paprastai sakomi su prielinksniu *pro*, rečiau — galininku, plg.: *Dabar Severiutei... vis dažniau atsitikdavo p r a e i t i p r o g r i e ž i k q.* VaižgR I 44 — *Jis p r a e i d a v o s v e c i u s ir, sustojęs prie sosto, nusikabindavo tą keistą dėžutę.* JurkVT 40.

3.2.3. Prielinksnis *pro* sudaro konstrukcijas su įvairiais konkretios reikšmės daiktavardžiais, žyminčiais ir vietas, ir daiktus, išskyrus linijinės reikšmės daiktavardžius, kurie yra būdinga prielinksnių *pagal/ palei* vartojimo aplinka (žr. 3.1).

Kai v a ž i a v o m e p r o e ž e r q, tévas parodė motinai, kur vilkas papjovė kumeliuką. VienIMA 157. *Jis n u ē j o p r o plačią turgaus a i k š t ė.* CvR I 101. *B e e i d a m i p r o t r o b e l ė išgirdo didžiausią riksmaq.* Klm. *Katinga n u v i j a u p r o a r i m u s.* CvR I 94. *Kareiviai apsisuko ir tiesiai p r o o b e l i s n u d u l k ē j o į laukų platumas.* ZobSV 106. *Vienas bijo vakaro metu e i t i p r o p i r t į.* KrėvAP 69.

Aš i š s i l e n k i u p r o a t r a m q. PūkAL 30. *Motina p a k r e i p i a g a l v q p r o pakuly k u o d e l j.* BaltPV I 15. *Paskui taip kirto skiltuvu į titnagg, kad žiupsnis kibirkščių i š t r y š k o p r o n a g q.* Myk-PutS I 70. *Vėl aiškiai m a t ē jj p r o avių n u g a r a s.* CvR I V 12.

3.2.4. Junginiams su prielinksnio *pro* konstrukcijomis yra variantiški (artimi) priešdėlio *ap-* veiksmažodžių junginiai su galininku, pvz.:

D v a r q iš tolo a p e i k — daug bėdų išvengsi (tts). *Nori nenori, o b a l g reikia a p l e n k t i.* Dkk. *Mes šešiese paspėjome dar sušokti į laivę ir laimingai a p l e n k ē m e u o l g.* Balč.

3.2.5. Apibendrinant pasakytyna, kad

1) prielinksnio *pro* konstrukcijos, skirtingai nuo *pagal/ palei* konstrukcijų, turi kelio reikšmę (ir negali žymeti buvimo vietas);

2) prielinksnio *pro* konstrukcijos vartojamos ne tik su aiškiais slinkties, bet ir su regėjimo, garsiniais ir kitais veiksmažodžiais, turinčiais slinkties semas;

3) būdinga prielinksnio *pro* konstrukcijų vartojimo aplinka yra giminisko jam priešdėlio *pra-* veiksmažodžiai. Su vediniais, padarytais iš intranzityvinių slinkties veiksmažodžių, ši konstrukcija vartojama pagrečiu su vienu galininku (be prielinksnio), pvz.: *praejo (pro) šulinj, prajojo (pro) dvarą*. Su kitais veiksmažodžiais tokia kaita negalima (žr. 3.2.2.2. b);

4) prielinksnio *pro* konstrukcijas sudaro įvairūs konkrečios reikšmės daiktavardžiai, išskyrus linijinės (šeje yra būdinga prielinksnių *pagal/ palei* vartojimo aplinka);

5) prielinksnio *pro* konstrukcijos gali kaitaliotis su *pagal/ palei* konstrukcijomis, kai jas sudaro platesnes vietas sąvokas (ne taškus erdvėje) žymintys daiktavardžiai, pvz.: *eina pro ežerą/ palei ežerą// paežere.*

3.3. *Apie/ aplink su galininku*

3.3.1. Šios konstrukcijos žymi kelią, juosiantį daiktą iš visų pusiu, ir šiuo pagrindu sudaro priešpriešą kitoms kelio orientyro pašaliu reikšmės konstrukcijoms, plg. *apéjo apie/ aplink ežerą* ir *nuéjo pro ežerą (i mišką)*, *perskrido per ežerą*.

Apie/ aplink konstrukcijos su galininku žymi ir nekontaktinį (su orientyru), ir kontaktinį kelią (pvz.: *vynioja siūlą apie pirštą*). Beje, pastaruoju atveju turime kelią ir galinį tašką kartu.

3.3.2. Nekontaktinis kelias yra reiskiamas junginiais su slinkties veiksmažodžiais (a), kurie gali turėti ir priešdėlį *ap(i)-* (b).

a) *A pie ežerą važiuojant susidaro didelis lankstas.* Ktk. Kartu su Žeme ir aš keiliaujant aplinkui sauļę. MašMP 11. Vanagas, dar aplinkui trobas lėkdamas, buvo įsižūrėjęs. MašAMB 225. Tris kartus aplink trobą vienos išdaigininką. SajND 38.

b) *Teterinas laumės juosta surišo jaunavedžių rankas, apvedė apie akmens.* VienLP 41. Su savo sveikata nė aplink pirkigine apie bėgusi. Nmn. Apilėkė aplink ežerą kai vėjas. Švnč.

3.3.3. Kontaktinį kelią ir galinį tašką žymi prielinksnių *apie/ aplink* konstrukcijos junginiuose su veiksmažodžiais *vynioti, sukti, riesti, rišti.*

a) *Kai atmirksta linai, tai vyniojia apie pirstą:* lūžta šiaudelis, valaknas atstojęs – gana. Antr. Dominykas ilgai suuko apiesmiilių pypkės nuskrudintą ūsg (rš).

Šioms konstrukcijoms yra sinonimiškos prielinksnio *ant* konstrukcijos.

Surado [dėdė] virvelę ir pradėjo vynioti ant pirsto. MikelLE 43. Panele mano, jaunoji mano, ar užugdei kaseles ant rankelius vynioti? Pg. Sukau metmenis ant veleno (rš).

b) *Su priešdėlio ap(i)- veiksmažodžiais labiau įprasta prielinksnių *apie/aplink* konstrukcijos, tačiau galimas ir ant su kilmininku.*

Daktaras apyniojo apie rankovęs vadeles. VienAS 147. *Kietai suspaudžia vadeles ir apsuką apie ranką.* Basan. Beržioką apsiukei apie ragus, ir vainikas. Sug.

Bernas apsiwy niojo vilko uodegg ant rankos. Jš. Servetelė apvynioja ma ant butelio kaklelio (rš).

c) Su priešdėlio už- veiksmažodžiai tesakoma prielinksnio ant konstrukcija.

Liepęs paimiti ty savo plaukų kuokštą ir užsiwy nioti ant savo kairios rankos smilius. Slanč. Užsisukant kaklo ką nors – neik nuoga. Jrb. Ant veleny užsiri eti tuos visus verpalus ir veri: pirmiau į nytis, paskui į skietą. Antr.

3.3.4. Analogiškų junginių sudaroma ir su sangražiniais intranzityviniais veiksmažodžiais *vyniotis, vytis, riestis, suktis* (plg. 3.3.3).

a) Žolės vyniojas aplink kaklg. AvyžKK 194. *Apvynys (apynys) glaudžiai aplink kartij riečias. K II 163.*

Apvyniai (apyniai) ant smaigų vyniojas (rš).

b) Botagas apsivijo aplink kaklg. Rimk. *Sako, ganyklose, kur yra žalčių, žaltys apsivynioja karvei apie koją ir žinda. Šil. Ko čia apsiriete i kaip gyvatė apie kelmaną. Pp. Aplink juosmenį du kartus apsuktas arklis ašutų virvė (rš).*

Žiūri – ant kėdžių auksinės gyvatės apsilvyti vyniojus. Rk. Kad ant rinktuvių velenone apsilvyti augaly, ant jo laisvai uždėtas apsauginis vamzdelis (rš). Paskui buvęs naras įlindęs į dugną ezero varpo pažiūrėti, atradęs, bet tikrai ant jo širdies buvęs žaltys apsirietęs. Basan. Apsisukasant kaklo tavo žalčiai. Sutk.

c) *Sakydavo, kad negalima eit per žolinę riešutauti, gyvatė ant kaklo užsiwy niose. Dt.*

3.3.5. Aptariameji veiksmažodžiai sudaro ir sudētingesnius žodžių junginius, pvz.: *Miškuose augas apynys savo ilgu šiurkščiu stiebu apsilivynioja aplink medžių ius (rš).* Vienas didžiausias iš jų [dramblių] apsilivyniojus savo straubliu aplink to medžio liemenį, kur aš buvau pasislėpęs. BalčTVN 65. *Šarūnas apsilijo rankutemis broliui aplink kaklg. AvyžISK 140.*

3.4. Konstrukcijos su virš, aukšciau, per

3.4.1 Prielinksnių virš (*viršum, viršuj*), aukšciau, per konstrukcijos žymiai slinkties kelių aukšciau daikto (neliečiant jo) junginiuose su tam tikrais slinkties veiksmažodžiais – skridimo, lekimo kooru paleisto, pamėteto. Kiekvienas minėtyjų prielinksnių turi sau būdingų vartosenos savitumų.

3.4.2. Prielinksnio virš konstrukcija vartojama nusakant kelią:

a) žemės paviršiaus ar Jame esančių daiktų atžvilgiu, pvz.:

Léktuvas skrido virš Piesty ašigaliu. LaurVS 7. Viršum plikų, tuščių laukų skrido senas varnas. CvR VII 67. Be paliovos skris davovi viršum misko laukinių ančių pulkai. VienR IV 20. Léktuvas praužė virš miesto (bk). Špokai lėkė viršum namų. CvR I 187;

b) aukšciau žemės (ore) esančių daiktų atžvilgiu, pvz.: *Léktuvas skrido virš debesų. Naikintuvas siuvuo virše skadriiles. Vanagas tardė virš paukščių pulko;*

c) žmogaus atžvilgiu, pvz.: *Virš galvos prazvimi bė strėlė* (bk). *Virš galvy skleidė gandras.* RimKK 167.

3.4.3. Prielinksniui *virš* savo reikšme yra artimas *aukščiau*. Skiriasi jie tam tikrais reikšmės atspalviais: pirmasis rodo daiktų išsidėstymą vienoje vertikalėje, o pastarasis – gretimose vertikalėse. Grafiškai ši skirtumą galima pavaizduoti taip: □ (virš), □ (aukščiau).

Tam tikrais atvejais – kalbant apie nuo žemės pakilusius ar esančius erdvėje daiktus – prielinksnis *aukščiau* esti vartojamas ir slinkties keliui žymeti, pvz.: *Lėktuvas skrido aukščiau/ virš debesų (per debesis reikštū ką kita).* *Strėlė prašvilpė aukščiau stogo* (gal virš stogo, o gal ir šalia).

Bet šis prielinksnis nesakomas kalbant apie skridimo, lėkimo kelią žemės paviršiaus plotų atžvilgiu, pvz.: *Paukštis skrido virš laukų/ per laukus (o ne: aukščiau laukų).*

3.4.4. Su skridimo, lėkimo oru veiksmažodžiai vartojamas ir specialus kelio prielinksnis *per*, kuris minėtame kontekste turi "kelio virš daikto" reikšmę ir gali būti sinonimiškas prielinksniui *virš*, pvz.:

S k r e n d a gulbelė p a r (per) e ž e r ė l i j. Užp. Néra čia ko p a r m a r i a s s k r i s t vandenio ieškot. LnkV. *Jei gegutė kukoja p e r s k r i s d a m a p e r n a m u s, tai tiej namai sudegs.* Auk. *Kulkelės lek kaip bitelės p e r mangą g a l v e l ė.* KlpD 30.

Tačiau tam tikrais atvejais ir su šiais veiksmažodžiais prielinksnio *per* konstrukcija gali žymeti "kelią daikto viduje" ir kaitaliotis su įnagininku, plg.: *Paukštis skrenda per mišką/ mišku* (bk). *Per žalias giriąs gegute lėkiau, per marias lydeka nėriau.* Kps. – *O aš pasiversčiau raibaja anteles, lėkciau žalia girele.* JV 865.

Antra vertus, ir junginys *skrenda per mišką* gali reikšti "virš miško", pvz.: *lėktuvas skrenda per mišką, paukštis skrenda per mišką.*

3.4.5. Su kartotinės slinkties veiksmažodžiai *skrajoti, skraidyti* sakoma paprastai prielinksnio *virš* konstrukcija.

Virš gėlių, lyg gyvosios gėlės, skrąja įvairiaspalviai drugiai. ŠRagSD 34. *Virš jų (balų) skrāia ido pempės ir linksmai šūkauja.* MikelLE 154. [Patelė vilijojo] *jį paskrāia dyti viršum žalių miškų.* CvR VII 74. [Šiknosparnis] *tyliai pasilinguodamas nاردے virš bulvių sklypo ir daržų.* MikelKLL 26.

3.4.6. Slinkties kelią virš daikto žymi ir prielinksnio *per* konstrukcijos junginiuose su (per)šokimo, (per)lipimo, (per)žengimo veiksmažodžiais, pvz.: *šoko per griovį, žengé per slenkstę, lipo per tvorą.* Jei veiksmažodis turi priešdėlį *per-*, tai prielinksnio *per* konstrukcija gali kaitaliotis su vienu galininku (be prielinksnio), pvz.: *peršoko per balą/ balą, perlipo per tvorą/ tvorą* (placiau apie tokius junginius žr. 2.1.2.4.).

3.4.7. 1) Apibendrinant pasakyti, kad linijinės slinkties kelias virš daikto reiškiamas:

- prielinksnio *virš (viršum, viršuj)* konstrukcija;
- prielinksnio *aukščiau* konstrukcija (rečiau);
- prielinksnio *per* konstrukcija;
- šios konstrukcijos tam tikrais atvejais vartojamos pagrečiu, pvz.: *skrenda virš miesto/ per miestą,*

skrenda virš debesų/ aukščiau debesų,

strėlė pralékė virš galvos/ aukščiau galvos/ per galvą;

2) Nelinijinės (kartotinės) slinkties kelias reiškiamas paprastai prielinksnio *virš* konstrukcija, pvz.: *drugeliai skraido virš gelių, virš daržo;*

3) Su peršokimo, perlipimo veiksmažodžiais vartojama prielinksnio *per* konstrukcija ar vienas galininkas (jei veiksmažodis priešdėlinis), pvz.: *šoko per griovj, bet peršoko per griovj/ griovj.*

3.5. Kitos konstrukcijos

Tam tikruose kontekstuose kelią gali žymėti ir buvimo vietas prielinksnių konstrukcijos (plg. Kilius 1980:41–42).

prieš – už: *Oratorius prae ējo priešais tribūnā* (bk). *Priešais praslinko netolimos praeities vaizdai* (bk). *Kažkas greitai prae bēgo jam už nugaros* (bk).

tarp: *Keikdamasis slankiojo tarpkelny, o šakos draskė veidą.* ZobŠV 132. *Jis ējo takeliu tarpsniegynę lyg kūlgrinda tarp raistų ir pelkių.* GliauPR 226.

artī, šalia: *Kregždės apie vidurdienį išlindo iš lizdy ir pradėjo skravidytis visai arti žemės.* ZobŠV 45. *Kažkas praėjo šalia mano dėdės* (bk).

ties: *Ties galva bitė prazvimbė.*

po/apačia: *Mašina pravažiaavo po tiltu/patilte* (bk). *Keleivis prae ējo po gatvės žibintu* (bk). *Naras plaukė povandeniu* (bk). *Jis bēgo apacią šaky, kur ne taip smarkiai užlijo lietus.* ZobŠV 68.

Kaip matyti iš pavyzdžių, netipiškomis priemonėmis kelias reiškiamas paprastai su priešdėlio *pra-* slinkties veiksmažodžiais.

4. Pabaigos žodis

4.1. Slinkties kelias yra reiškiamas: 1) specialiomis raiškos priemonėmis – įnagininku, prielinksniu *per* ir *pro* konstrukcijomis (*eina mišku/ per mišką, važiuoja pro ežergą, išejo pro vartus, išlindo per siengą*), 2) nespecialiomis priemonėmis: a) reguliarai – prielinksniu *apie/ aplink, pagal/ palei* konstrukcijomis (*apėjo apie sodą, važiuoja palei upę*) ir b) neregulariai – kitomis vietas konstrukcijomis (žr. 3.5.).

4.2. Slinkties kelio reikšmė yra nevienuolytė. Ji skyla į smulkesnius vienetus pagal orientacinius požymius: 1) kelias daikto viduje (*eina per pievą, važiuoja pro vartus*) ir 2) kelias daikto pašaliu (*eina palei upę, prabėgo pro namus, apėjo aplink šulinį*).

4.3. Kelias daikto viduje pagal slinkties kryptį esti dvejopas: 1) kelias ištisai daiktą (*eina per kiemą/kiemu*) ir 2) kelias kiaurai (statmenai) daiktą (*išlindo per siengą, žiūri pro langą*). Kiekviena šių reikšmių turi po dvi raiškos priemones, kurios savaip pasiskirsto jų "aptarnaujamą" semantinį lauką, vietomis susikryžiuodamos.

4.4. 1) Įnagininku vartojami linijinės reikšmės daiktavardžiai, taip pat priešdėlio *pa-* vediniai, pvz.: *eina keliu, paupiu.*

2) Prielinksnis *per* vartojamas žymint tarpinį kelią, kada iš konteksto aišku, jog prie kalbos vietas priartėjama ir nutolstama.

3) Daiktavardžiai, turintys nelinijinę reikšmę, ištisiniam keliui žymeti es ti vartojami pagrečiu su prielinksniu per ar įnagininku, pvz.: *važiuoja per mišką/miškų*, (*ašara*) *rieda per skruostą/skruostu*. Beje, įnagininkas yra stilistiskai žymėtas. Juo labiau akcentuojamas vietas tūsumas, o prielinksniu per – jos perkirtimas.

4) Linijiniai daiktavardžiai su prielinksniu *per* turi kitokią kelio reikšmę – "skersai", pvz.: *eina per kelią, plaukia per upę*.

5) Prielinksnio *per* konstrukcijos junginiuose su priešdėlio *per*- slinkties veiksmažodžiais gali kaitaliotis su vienu galininku (be prielinksnio), pvz.: *perėjo per kelią/kelią, perplaukė per upę/upę, perskrido per Atlantą/Atlantą*.

4.5. Kelias kiaurai (statmenai) daiktą yra reiškiamas dvejopai: prielinksniu *pro* ir prielinksniu *per*. Kiekvienas šių prielinksnių turi sau būdingą semantinį junglumą, – nuo ko priklauso ir pačių konstrukcijų reikšmės skirtumai.

1) Prielinksnis *pro* vartojamas su kiaurymes, tarpus žyminciais ar tokias semas turinčiais daiktavardžiais (*jéjo pro duris, išlindo pro tvorą, prasibrovė pro tankumyną*), o prielinksnis *per* – su vientisus daiktus kaip medžią gą reiškiančiais daiktavardžiais (*vinis išlindo per lentą, vanduo persigérė per drabužius*).

2) Tačiau tiek vienas, tiek kitas prielinksnis esti pasakomi ir vienas kito vietoje, t.y. "ne savo" aplinkoje, plg.: *jéjo per duris, žiūri per langą, byra per sietą* (rugai) ir *girdi pro siengą, vėjas košia pro drabužius*. Tokia minimų prielinksnių vartosena bendrinės kalbos požiūriu laikytina periferine.

4.6. Kelią daikto pašaliu žymi prielinksnių *pagal/palei* ir *pro* konstrukcijos.

1) Būdinga prielinksnių *pagal/palei* vartojimo aplinka yra linijinės reikšmės daiktavardžiai, pvz.: *eina pagal upę, šliaužia palei siengą*.

2) Vartojami su nelinijinės reikšmės daiktavardžiai šie prielinksniai gali kaitaliotis su prielinksniu *pro*, pvz.: *važiuoja palei mišką/pro mišką*.

3) Prielinksnio *pro* konstrukcija vartojama nurodant tarpinį slinkties kelią, pvz.: *i miestelį eidavom pro dvargą*. Šiuo atveju ji prielinksnių *pagal/palei* konstrukcijomis nekeičiama.

4.7. Prielinksnių *apie/aplink* ir *virš* konstrukcijos turi kelio pašaliu reikšmę su papildomais atspalviais, plg.: *apvažiavo apie mišką* ir *skrido virš miško*.

4.8. Prielinksnių *skersai, išilgai, ištrižai* konstrukcijos žymi kelią ištisai (*eina skersai pievą*) ir kiaurai (*vinis išlindo skersai delngą*).

Sutrumpinimai

BaltNV	–	B a l t u š i s J. Nežvyruotu vieškeliu. V., 1971.
bk	–	bendrinė kalba.
BubnŽDŽ	–	B u b n y s V. Alkana žemė. Po vasaros dangum. Nesėtų rugių žydėjimas. V., 1977.
JurkVT	–	J u r k u s P. Ant Vilnelės tilto. Chicago, 1968.
GliauPR	–	G l i a u d a J. Perlojos respublika. Chicago, 1979.
LaurVS	–	L a u r i n č i u k a s A. Varinė saulė. V., 1972.
MašMP	–	M a š i o t a s P. Mokslo pasakos. V., 1973.

MškŽG	—	M i š k i n i s A. Žaliaduonių gegužė. V., 1977.
RadzPV	—	R a d z e v i č i u s B. Prieaušrio vieškeliai. T. 1—2, V., 1985.
RūtP	—	R ū t a A. Priesaika. Chicago, 1962.
PožŽNSV	—	P o ž ē r a J. Žuvys nepažista savo vaikų. V., 1985.
PükAL	—	P ū k e l e v i č i ū t ē B. Aštuoni lapai. V., 1992.
SajND	—	S a j a K. Už nevarstomy dury. V., 1983.
SirGAI	—	S i r i j o s G i r a. Atlanto idilės. V., 1973.
SV	—	Sužeistas véjas. Lietuvių liaudies pasakos. K., 1985.
SŽ	—	Stebuklingas žodis. Lietuvių liaudies pasakos. K., 1985.
ŠaltRD	—	Š a l t e n i s S. Riešutų duona. V., 1972.
ŠkémBD	—	Š k ē m a A. Balta drobulė. V., 1990.
VienVŠ	—	V i e n u o l i s A. Viešnia iš šiaurės. V., 1989.
ZobŠV	—	Z o b a r s k a s S. Per šaltį ir veja. V., 1989.

Kiti sutrumpinimai kaip akademinėje tritomėje "Lietuvių kalbos gramatikoje".

LITERATŪRA

1. J a b l o n s k i s J. Linksniai ir prielinksniai. — Rinktiniai raštai. T.1, V., 1957, p. 551—672.
2. GNDV — P a u l a u s k i e n ė A., T a r v y d a i t ē D. Gramatinės normos ir dabartinė vartosena. K., 1986.
3. K i l i u s J. Dėl prielinksnių *pro* ir *per*. — Mūsų kalba. 1973, Nr. 4, p. 27—31.
4. K i l i u s J. Dėl vienos reikšmės sistemingumo. — Mūsų kalba. 1973, Nr. 5, p. 35—40.
5. K i l i u s J. Orientacinių reikšmės struktūra lietuvių kalboje (Apie vienos prielinksnių ir linksninių reikšmes). — Kalbotyra. T. 28(1), 1977, p. 40—49.
6. K i l i u s J. Slankumo reikšmės struktūra lietuvių kalboje (Apie vienos prielinksnių ir linksninių reikšmes). — Kalbotyra. T. 31(1), 1980, p. 34—56.
7. LKG — Lietuvių kalbos gramatika. V. T.1, 1965; T.2, 1971; T.3, 1976.
8. P u p k i s A. Kalbos kultūros pagrindai. V., 1980.
9. R a s i m a v i č i u s A. Dėl vienos įnagininko vartojimo. — Kalbos kultūra. Nr. 2, 1962, p. 11—15.
10. Š u k y s J. Linksniai ir prielinksnių vartojimas. K., 1984.
11. V a l i u l y t ē E. Iš sintaksinės sinonimikos (Galininkas su *apie*, *aplink* — kilmininkas su *ant*). — Kalbos kultūra. Nr. 24, 1972, p. 21—23.
12. V a l i u l y t ē E. Prielinksnio *po* su galininku konstrukcija ir jos sinonimai. — Kalbos kultūra. Nr. 41, 1981, p. 21—40.
13. ГЛЯ — Грамматика литовского языка. В., 1985.
14. СВПО — В с е в о л о д о в а М.В., В л а д и м и р с к и й Е.Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. Москва, 1982.

BEDEUTUNGEN DES FORTBEWEGUNGSWEGES UND IHR AUSDRUCK

Zusammenfassung

Es gibt einige Bedeutungen des Fortbewegungsweges: 1) der Weg dem Ding entlang wird mit dem Instrumental und mit der Präposition *per* mit Akk. ausgedrückt (*eina keliu* „geht den Weg entlang“ *važiuoja per miškg/mišku* „fährt durch den Wald/den Wald entlang“, *grjžo per Vokietiją iš Europos* „kehrte durch Deutschland aus Europa zurück“); 2) der Weg durch den Ding wird mit der Präposition *pro* mit Akk. (wenn das Substantiv eine Öffnung, Höhlung bezeichnet: *išėjo pro duris* „ging durch die Tür hin“, *žiūri pro grotas* „sieht durch das Gitter“), mit der Präposition *per* mit Akk. (wenn das Substantiv das ganze Ding bezeichnet: *kulką išėjo per sieng* „die Kugel ging durch die Wand aus“, *vanduo persigéré per drabužius*

"das Wasser durchsickerte durch die Kleider"); 3) der Weg neben dem Ding — mit den Präpositionen *pagal/palei* mit Akk. (wenn das Substantiv eine Linienbedeutung hat: *eina pagal upę* "geht den Fluß entlang"), mit der Präposition *pro* mit Akk. (*praéjo pro šulinę* "ging am Brunnen vorbei"); 4) der Weg herum das Ding — *apibégo apie/aplink namą* "lief das Haus herum"; 5) der Weg über das Ding — *léktuvatas skrenda virš miesto* "der Flugzeug fliegt über die Stadt".